

Koopmans, Ruud

Working Paper

Antisemitisme in islamitische landen en onder migranten en hun nakomelingen afkomstig uit deze landen

WZB Discussion Paper, No. SP VI 2025-102

Provided in Cooperation with:

WZB Berlin Social Science Center

Suggested Citation: Koopmans, Ruud (2025) : Antisemitisme in islamitische landen en onder migranten en hun nakomelingen afkomstig uit deze landen, WZB Discussion Paper, No. SP VI 2025-102, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB), Berlin

This Version is available at:

<https://hdl.handle.net/10419/321880>

Standard-Nutzungsbedingungen:

Die Dokumente auf EconStor dürfen zu eigenen wissenschaftlichen Zwecken und zum Privatgebrauch gespeichert und kopiert werden.

Sie dürfen die Dokumente nicht für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, öffentlich zugänglich machen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Sofern die Verfasser die Dokumente unter Open-Content-Lizenzen (insbesondere CC-Lizenzen) zur Verfügung gestellt haben sollten, gelten abweichend von diesen Nutzungsbedingungen die in der dort genannten Lizenz gewährten Nutzungsrechte.

Terms of use:

Documents in EconStor may be saved and copied for your personal and scholarly purposes.

You are not to copy documents for public or commercial purposes, to exhibit the documents publicly, to make them publicly available on the internet, or to distribute or otherwise use the documents in public.

If the documents have been made available under an Open Content Licence (especially Creative Commons Licences), you may exercise further usage rights as specified in the indicated licence.

Prof. Dr. Ruud Koopmans

Antisemitisme in islamitische landen en onder migranten en hun nakomelingen afkomstig uit deze landen

Discussion Paper

SP VI 2025–102

July 2025

Berlin Social Science Center (WZB)

Research Area

Migration and Diversity

Research Unit

Migration, Integration, Transnationalization

WZB Berlin Social Science Center
Reichpietschufer 50
10785 Berlin
Germany
www.wzb.eu

Copyright remains with the author.

Discussion papers of the WZB serve to disseminate the research results of work in progress prior to publication to encourage the exchange of ideas and academic debate. Inclusion of a paper in the discussion paper series does not constitute publication and should not limit publication in any other venue. The discussion papers published by the WZB represent the views of the respective author(s) and not of the institute as a whole.

Ruud Koopmans

Antisemitisme in islamitische landen en onder migranten en hun nakomelingen afkomstig uit deze landen

Discussion Paper SP VI 2025–102

Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (2014)

Affiliation of the author

Ruud Koopmans

Director of the Department, Migration, Integration, Transnationalization WZB
Berlin Social Science Center

Professor of Sociology, Humboldt University Berlin

Email: Ruud.koopmans@wzb.eu

Website: <https://www.wzb.eu/en/persons/ruud-koopmans>

Overview of publications and citations:

<https://scholar.google.de/citations?user=17eRF2YAAAAJ&hl=de&oi=ao>

Voorwoord

De onderhavige notitie is oorspronkelijk geschreven als deskundigenrapport op verzoek van Knoops' Advocaten in het kader van de tegen de politicus Mona Keijzer ingediende aanklacht wegens groepsbelediging naar aanleiding van haar uitspraken in het televisieprogramma Sophie en Jeroen van 17 mei 2024. De aanklacht tegen Mona Keijzer werd op 11 juli 2024 door het Openbaar Ministerie geseponeerd.¹ Het OM concludeerde dat de uitspraken van Mona Keijzer “op zichzelf beledigend” en “onnodig grievend” waren en dat zij zich daarmee “in beginsel schuldig heeft gemaakt aan groepsbelediging in de zin van artikel 137c Sr.” De reden dat het OM toch tot seponering besloot over te gaan was gelegen in het feit dat zij deze uitspraken als politicus deed en de vrijheid van meningsuiting van politici in het kader van het publieke debat speciale bescherming geniet in het kader van artikel 10 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens. Tegen het sepotbesluit van het OM tekenden de klagers beroep aan bij het Gerechtshof Amsterdam. Het onderhavige rapport werd opgesteld op verzoek van de advocaat van mevr. Keijzer in het kader van deze zaak. Op 23 januari 2025 deed het Amsterdamse Gerechtshof uitspraak en wees het beklag tegen het sepotbesluit af.² Anders dan het OM kwam het Gerechtshof tot de conclusie dat de uitspraken van mevr. Keijzer „niet onnodig grievend zijn” en daarmee ook niet strafbaar in de zin van artikel 137.

---

¹ Zie <https://www.om.nl/documenten/publicaties/2024/07/11/sepotbrief-aangiftes-tegen-mona-keijzer>.

² Zie <https://uitspraken.rechtspraak.nl/details?id=ECLI:NL:GHAMS:2025:179>.

Inleiding

In het TV-programma *Sophie en Jeroen* van 17 mei 2024 deed de politicus Mona Keijzer de volgende uitspraken in een discussie over maatregelen ter verbetering van de integratie van migranten in Nederland, en in het bijzonder het pleidooi van mw. Keijzer om bij de inburgering meer aandacht aan kennis over de Holocaust te besteden:

1. (...) Wat je ziet is dat veel asielmigranten komen uit landen met een islamitisch geloof. We weten dat daar Jodenhaat, ja, onderdeel is bijna van de cultuur (...).
2. (...) Van mensen die uit die landen komen, die krijgen dat op een andere manier mee dan wij dat meekrijgen (...).
3. (...) Het is niet zo dat het alleen bij mensen uit islamitische landen speelt, want anders hadden we de Holocaust niet gehad. Dus daar heeft u helemaal gelijk in. Maar dit is een paragraaf die gaat over integratie. Integratie gaat ook voor een groot gedeelte over vluchtelingen die uit landen komen met een islamitische achtergrond. We weten dat bij mensen in die landen antisemitisme op een veel andere manier in de cultuur zit dan die bij ons. En ik vind echt, en met mij de onderhandelaars aan die tafel, dat we dit moeten adresseren. En wij hebben het bijbrengen van de kennis over de Holocaust ook als iets gezien dat je nadrukkelijk aan de orde moet stellen (...).
4. (...) Maar ontkent u dan dat bij mensen met een islamitisch geloof antisemitisme vaak onderdeel is van de cultuur? Als je toch kijkt naar Hamas en de verklaring die ze daar hebben, daar zit het toch in? Ik ben gewoon verbaasd dat dat ontkend wordt (...).

De in deze citaten gedane uitlatingen van mw. Keijzer kunnen in twee beweringen met betrekking tot (vermeend) feitelijke gegevens worden samengevat:

1. In islamitische landen is antisemitisme “bijna een onderdeel van de cultuur”;
2. Migranten die uit islamitische landen naar Nederland komen zijn in deze context van antisemitisme in de herkomstlanden gesocialiseerd en zullen deze bagage voor een deel meenemen naar Nederland (“Mensen die uit die landen komen, krijgen dat op een andere manier mee dan wij dat meekrijgen”). Vandaar de noodzaak om hier bij de inburgering aandacht aan te besteden.

Alvorens op de vraag in te gaan in hoeverre deze beide beweringen feitelijk juist zijn, is het zinvol kort in te gaan op het begrip “cultuur”. Het van Dale woordenboek definieert cultuur als “het geheel van normen, waarden, tradities, regels, kunstuitingen enz. van een land, volk of groep”. Zowel in het dagelijks als in het wetenschappelijk spraakgebruik is cultuur noch iets onveranderlijks, noch iets dat onverkort en zonder uitzondering door alle leden van een groep onderschreven wordt. Wie zegt dat “antisemitisme onderdeel is van de cultuur in islamitische landen” zegt daarmee niet dat alle inwoners van die landen er antisemitische opvattingen op na houden, noch dat antisemitisme onlosmakelijk met de cultuur van die landen verbonden is en dit ook in het (verre) verleden al was en in de toekomst zal zijn. Dit geldt des te meer wanneer men deze uitspraak door het toevoegen van “bijna” relativeert. “Cultuur” is een veranderlijk gegeven en elke uitspraak erover, of het nu over de cultuur van Nederland of die van andere landen gaat, moet altijd in de context van het hier en nu (dan wel enige andere specifiek aangegeven context) geïnterpreteerd worden. Het gaat hier dus niet om abstracte (en uit sociologisch oogpunt weinig zinvolle) vragen zoals die of antisemitisme inherent is aan de Islam. Iets dergelijks heeft mevrouw Keijzer ook niet beweerd. De veranderlijkheid van cultuur ligt juist in het betoog van mevrouw Keijzer besloten. Als culturele normen en waarden niet veranderbaar zouden zijn, zou het ook geen zin hebben om daar bij de inburgering aandacht aan te besteden.

Om de feitelijke juistheid van de uitspraken van mevrouw Keijzer te beoordelen moeten we dus ten eerste vaststellen of antisemitische opvattingen heden ten dage in islamitische landen zo wijdverbreid zijn dat het de uitspraak rechtvaardigt dat antisemitisme (bijna) tot de cultuur van die landen behoort. Een voor de hand liggend kwantitatief criterium is dat zulke opvattingen door ruim de helft van de burgers van een land moeten worden gedeeld om als onderdeel van de cultuur te kunnen worden beschouwd. Om het tweede onderdeel van de uitspraken van mevrouw Keijzer op feitelijke juistheid te kunnen toetsen, moeten we kijken in hoeverre de mate van antisemitisme in islamitische landen van herkomst in de opvattingen van migranten uit die landen in Nederland weerspiegeld wordt. Dat betekent niet perse dat antisemitisme onder migranten uit islamitische landen even sterk verbreid is als onder de bevolking van de herkomstlanden, maar wel dat het niveau duidelijk hoger zou moeten liggen dan onder de algemene Nederlandse woonbevolking. Daaruit volgt immers de noodzaak aan antisemitisme en kennis van de Holocaust bij de inburgering (meer) aandacht te besteden.

Antisemitisme in islamitische herkomstlanden

Onder islamitische landen versta ik hier landen, in welke de meerderheid van de bevolking de Islam in één of meer van haar varianten aanhangt. Daaronder vallen belangrijke herkomstlanden van migranten in Nederland zoals Turkije, Marokko, Syrië, Afghanistan, Irak, Pakistan en Somalië. Het omvangrijkste wereldwijde onderzoek naar antisemitische opvattingen is het “Global Antisemitism Survey” dat in 2014 door de Anti-Defamation League is uitgevoerd op basis van representatieve steekproeven van de bevolking van meer dan 100 landen wereldwijd, verspreid over alle continenten. Antisemitisme werd gemeten middels instemming of verwerping van 11 stellingen, die alle expliciet op “Joden”

en niet op “Israel/Israelis” of op “zionisten/zionisme” betrekking hebben.³ Respondenten die een meerderheid van deze stellingen (dus 6 of meer van de 11) onderschrijven worden in deze studie als consistent antisemitisch gekwalificeerd. Het Midden Oosten en Noord Afrika – een regio met uitsluitend landen met een islamitische meerderheid; Israel maakte geen deel uit van het ADL-onderzoek – is de enige wereldregio waarin mensen met antisemitische opvattingen een meerderheid van de bevolking uitmaken; een zeer duidelijke meerderheid zelfs, van 76%. In alle andere delen van de wereld is antisemitisme veel minder wijdverbreid, van 34% in Oost-Europa tot 14% in Oceanie.⁴

Tabel 1 geeft een indruk van de mate van instemming met specifieke antisemitische stellingen in landen die voor de discussie rond inburgering in Nederland van belang zijn. Van de gehele Nederlandse bevolking kan slechts 5% als consistent antisemitisch worden bestempeld (in de zin van instemming met minstens 6 van de 11 items). Bij specifieke stellingen varieert de steun van 4% voor “Joden zijn verantwoordelijk voor de meeste oorlogen op de wereld” tot 38% voor “Joden zijn meer loyaal aan Israel dan aan het land waarin zij wonen”. Deze percentages zijn op zich verontrustend genoeg, maar vallen in het niet bij de steun voor dergelijke stellingen in voor de Nederlandse migratiecontext relevante islamitische herkomstlanden. Of het nu gaat om Turkije, Marokko, Irak, Iran, Libanon, Egypte of Tunesie, duidelijke meerderheden van de bevolking in deze landen vinden dat Joden loyaler aan Israel zijn dan aan hun woonland; dat Joden alleen maar om zichzelf geven; dat Joden teveel invloed op het wereldgebeuren hebben; dat Joden verantwoordelijk zijn voor de meeste oorlogen op de wereld; en dat mensen Joden haten vanwege de manier waarop Joden zich gedragen. Een consistent antisemitisch wereldbeeld is te vinden bij bevolkingspercentages tussen de 69% in Turkije en 92% in Irak. Om te laten zien dat islamitische herkomstlanden hier niet alleen afwijken van Nederland maar ook van niet-

---

³ De formulering van alle 11 items kan hier nagelezen worden: <https://global100.adl.org/about>.

⁴ <https://global100.adl.org/map>.

islamitische herkomstlanden van migranten in Nederland heb ik ook enige Oosteuropese herkomstlanden in de tabel opgenomen. In deze landen is antisemitisme duidelijk meer verbreid dan in Nederland. Het percentage consistente antisemieten bedraagt er tussen de 35% in Polen en Roemenie, en 42% in Servie. Niettemin ligt het niveau van antisemitisme in Oost Europa zeer duidelijk onder dat van islamitische herkomstlanden en het gaat in geen van deze landen om een meerderheid van de bevolking.

Tabel 1: Instemming met antisemitische vooroordelen, ADL Global Antisemitism Survey, 2014 (in %)

	Joden zijn meer loyaal aan Israël dan aan het land waarin zij wonen	Joden geven alleen maar om zichzelf	Joden hebben te veel invloed op het wereldgebeuren	Joden zijn verantwoordelijk voor de meeste oorlogen op de wereld	Mensen haten Joden vanwege de manier waarop Joden zich gedragen	Percentage met consistent antisemitische denkbelden (instemming met minstens 6 van 11 antisemitische items)
Nederland	38	17	8	4	15	5
Marokko	78	70	72	66	78	80
Tunesie	76	73	85	75	78	86
Egypte	78	68	71	66	81	75
Irak	83	76	77	75	81	92
Iran	66	54	52	54	68	60
Libanon	72	71	77	65	76	78
Turkije	71	68	64	53	62	69
Polen	57	45	42	16	33	35
Roemenie	62	30	46	19	21	35
Servie	60	38	51	25	28	42
Oekraïne	44	50	44	14	35	38

Deze bevindingen komen overeen met die van het Amerikaanse onderzoeksbureau Pew Research, dat al sinds vele jaren survey-onderzoek doet naar opinies in islamitische landen. In een studie uit 2010 bleek dat in zes van

zeven onderzochte landen met een islamitische meerderheid – Egypte, Jordanie, Libanon, Pakistan, de Palestijnse gebieden en Indonesie – meer dan 90% van de bevolking een negatief beeld van Joden had (ook hier werd naar “Joden” gevraagd, niet naar “Israel/Israelis”). In het zevende onderzochte islamitische land, Turkije, had 79% van de bevolking een negatief beeld van Joden. De enige uitzondering waren opmerkelijk genoeg Israelische moslims, waarvan slechts 35% een negatief beeld van Joden had.⁵

Tabel 2 laat op basis van de ADL-gegevens zien dat er bovendien gefundeerde redenen tot zorg zijn waar het gaat om de specifieke door mw. Keijzer aangesproken vraag in hoeverre kennis over de Holocaust bij migranten uit islamitische landen tekortschiet dan wel opvattingen over de Holocaust bestaan die niet met de historische feiten overeenstemmen en antisemitische samenzweringstheorieën reflecteren. In de globale enquêtes van ADL werd allereerst gevraagd of respondenten van de Holocaust gedurende de Tweede Wereldoorlog in Europa hadden gehoord. In Nederland was dat het geval voor 87% van de ondervraagden. Ook in Oost-Europese migratieherkomstlanden als Polen en Oekraïne is de overgrote meerderheid van de bevolking bekend met de Holocaust. In voor Nederland relevante islamitische herkomstlanden geldt dat echter veel minder. In Turkije heeft nog 79% van de Holocaust gehoord, en in Irak nog een krappe meerderheid van 54%, maar in de andere landen heeft slechts een minderheid van de bevolking van de Holocaust gehoord. Hekkensluis is Marokko, waar slechts 29% van de respondenten aangaf van de Holocaust gehoord te hebben.

Vervolgens vroegen de onderzoekers bij degenen die van de Holocaust gehoord hadden door en vroegen welke van drie omschrijvingen het dichtst bij hun eigen opvatting kwam:

- De Holocaust is een mythe en heeft niet plaatsgevonden;

---

⁵ Zie <https://www.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/2/pdf/268.pdf>, en <https://www.pewresearch.org/global/2010/02/04/chapter-3-views-of-religious-groups/>.

- De Holocaust heeft plaatsgevonden, maar het aantal Joden dat omgekomen is, wordt sterk overdreven in de geschiedsschrijving;
- De Holocaust heeft plaatsgevonden en het aantal omgekomen Joden dat in de geschiedschrijving wordt genoemd, klopt.

In Nederland koos 94% van de respondenten voor de laatste optie. Slechts 4% was van mening dat het aantal omgekomen Joden sterk wordt overdreven en (statistisch gezien) niemand was van mening dat de Holocaust een mythe is. In Oost Europa geloven meer mensen dat het aantal omgekomen Joden overdreven wordt, maar duidelijke meerderheden van 60% in Servie tot 82% in Polen onderschrijven de historische en wetenschappelijke consensus over de Holocaust. De islamitische herkomstlanden steken hierbij wederom duidelijk af. Een niet verwaarloosbaar aantal respondenten, met name in Marokko (21%) en Irak (34%) meent dat de Holocaust nooit heeft plaatsgevonden. Een veel grotere groep, van 46% in Turkije tot 62% in Libanon, meent dat het aantal omgekomen Joden sterk wordt overdreven. Slechts tussen de 14% in Marokko tot 35% in Turkije onderschrijven de historische waarheid over de Holocaust. Deze bevindingen laten zien dat ook de bewering van mw. Keijzer dat er bij de inburgering in het algemeen en bij die van mensen afkomstig uit islamitische landen in het bijzonder een noodzaak is om aandacht te besteden aan de Holocaust op een feitelijk juiste grondslag stoelt.

Tabel 2: Kennis van en opvattingen over de Holocaust, ADL Global Antisemitism Survey, 2014 (in %)

	Heeft u van de Holocaust in Europa gedurende de Tweede Wereldoorlog gehoord?	Voor degenen die van de Holocaust gehoord hebben: welke van de volgende standpunten komt het dichtst bij het uwe?			
		De Holocaust is een mythe en heeft niet plaatsgevonden	De Holocaust heeft plaatsgevonden, maar het aantal Joden dat omgekomen is, wordt sterk overdreven in de geschiedsschrijving	De Holocaust heeft plaatsgevonden en het aantal omgekomen Joden dat in de geschiedschrijving wordt genoemd klopt	Weet niet
Nederland	87	0	4	94	1
Marokko	29	21	48	14	17
Tunesie	30	7	56	22	15
Egypte	29	9	53	19	20
Irak	54	34	30	25	12
Iran	38	8	54	22	16
Libanon	34	6	63	12	18
Turkije	74	7	46	35	13
Polen	96	0	10	82	8
Roemenie	86	1	23	65	11
Servie	79	2	32	60	6
Oekraïne	89	2	24	62	12

Antisemitisme onder moslims in Westeuropese immigratielanden

Het lijkt weinig realistisch aan te nemen dat mensen, die in islamitische landen gesocialiseerd zijn in een cultuur waarin antisemitische stereotypes en vijandbeelden zeer wijdverbreid zijn en kennis over de Holocaust beperkt is en voorzover voorhanden niet in overeenstemming is met de historische feiten, deze antisemitische bagage plotseling van zich afwerpen wanneer zij de grenzen van Europa of Nederland overschrijden. Natuurlijk kan migratie wat dit betreft selectief zijn: misschien is het zo dat vooral mensen migreren die er minder sterk

antisemitische opvattingen op na houden. Na de migratie kan ook een zekere mate van assimilatie optreden aan de in het immigratieland heersende opvattingen. Aan de andere kant staan migranten ook in de immigratielanden bloot aan beïnvloeding door (sociale) media, religieuze leiders en politici uit de landen van herkomst, die antisemitische denkbbeelden juist in stand kunnen houden.

Gelukkig beschikken we over enige gegevens die de vraag kunnen beantwoorden in hoeverre antisemitisme onder migranten uit islamitische landen ook in de migratiecontext nog een rol speelt. In een in 2015 gepubliceerde studie van mijn eigen hand, heb ik laten zien dat van de Nederlandse moslims van Turkse en Marokkaanse origine 40% de stelling onderschreef: “Joden zijn niet te vertrouwen”.⁶ Onder Nederlandse christenen was slechts 8% deze mening toegedaan, onder degenen die zichzelf niet tot een religie rekenden was het percentage nog lager: 3%. Ook in vijf andere Europese immigratielanden vonden veel meer moslims dan christenen of ongelovigen dat Joden niet te vertrouwen zijn. Nederlandse moslims van Turkse en Marokkaanse staken zelfs enigszins gunstig af bij hun tegenhangers in de meeste andere Europese landen: in België vonden bijvoorbeeld 57% van de moslims Joden niet te vertrouwen. Een andere antisemitische stelling uit hetzelfde onderzoek, die ik toen niet voor het gepubliceerde artikel heb gebruikt, wijst in dezelfde richting. Van de Nederlandse moslims onderschreef 62% de stelling: “Er bestaat een geheim Joods netwerk dat grote invloed heeft op de wereldpolitiek”. Ook onder de Nederlandse niet-moslims was 21% het met deze stelling eens. Antisemitisme is dan ook zeker geen verschijnsel dat alleen onder moslims voorkomt en er is genoeg redenen om ook binnen andere groepen over antisemitisme bezorgd en waakzaam te zijn. Dit

---

⁶ Ruud Koopmans. 2015. Religious fundamentalism and out-group hostility: A comparison of Muslims and Christians in Western Europe, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 41(1): 33-57. Zie ook: <https://www.wzb.eu/en/media/10575>.

wordt door mw. Keijzer in het onderhavige televisiegesprek overigens ook beaamd.

Uit een in 2013 gepubliceerde enquête onder ruim 900 docenten in het Nederlandse voortgezet onderwijs, in opdracht van de Anne Frank Stichting, bleek dat leerlingen met een Turkse of Marokkaanse achtergrond onder de daders van antisemitische voorvallen op school duidelijk oververtegenwoordigd waren. Ook bleek er een sterke samenhang te zijn tussen het aandeel van leerlingen uit deze groepen en de mate van antisemitisme aan scholen, die slechts ten dele op leerlingen die zelf een Turkse of Marokkaanse achtergrond hebben, is terug te voeren. Ook andere leerlingen blijken zich op dergelijke scholen vaker aan antisemitisme te bezondigen. Terwijl aan 70% van de scholen met minder dan vijf procent leerlingen met een Turkse of Marokkaanse achtergrond in het afgelopen jaar helemaal geen antisemitische voorvallen hadden plaatsvonden, gold dit slechts voor 45% van de scholen met een aandeel Turkse en Marokkaanse leerlingen van 25 procent of meer. Binnen de laatste groep scholen gold voor 12% van de scholen dat antisemitische voorvallen eenmaal per maand of vaker voorkwamen, tegen slechts 2% van de scholen met minder dan 5% leerlingen van Turkse of Marokkaanse afkomst. Deze verschillen zijn veel groter dan die tussen openbare of bijzondere scholen of tussen schooltypes als VMBO en VWO waartussen de mate van antisemitisme veel dichter bij elkaar lag.⁷ Met name het gebruik van “Jood” als scheldwoord tussen leerlingen onderling was veel sterker verbreid aan scholen met veel Turkse en Marokkaanse leerlingen (48% van de scholen) dan aan die met bijna geen leerlingen uit deze groepen (16% van de scholen). Zorgwekkend was ook dat antisemitisme direct gericht tegen andere leerlingen die joods waren of voor joods werden aangezien aan scholen met weinig Turkse en Marokkaanse leerlingen nauwelijks (1%), maar op een op de

---

⁷ Eva Wolf, Jurriaan Berger en Lennart de Ruig. 2013 *Antisemitisme in het voortgezet onderwijs* (Amsterdam: Anne Frank Stichting), p. 15-16.

zeven scholen (14%) met een hoog aandeel leerlingen uit deze groepen voorkwam.⁸

Helaas is verder onderzoek naar antisemitische opvattingen onder uit islamitische landen afkomstige bevolkingsgroepen in Nederland schaars en er is dringend behoefte aan meer kennis op dit gebied. Onderzoek uit andere Europese landen staft echter de bevinding dat antisemitische opvattingen onder moslims veel sterker verbreid zijn dan onder andere bevolkingsgroepen. Het al eerder genoemde Pew Research vergeleek representatieve steekproeven in vier Europese landen – Frankrijk, Duitsland, Spanje en Groot Brittanie – en vond dat het percentage van de respondenten dat een “zeer negatief” beeld van Joden had onder moslims bijna drie (in Spanje) tot tienmaal (Groot Brittanie) zo hoog was dan onder de algemene bevolking.⁹ De Anti-Defamation League ondervroeg in 2023 in vier Westeuropese landen – Frankrijk, Groot-Britannie, Duitsland en België – zowel moslims als niet-moslims.¹⁰ Gebruikt werden dezelfde 11 antisemitische stellingen als eerder besproken. In alle vier landen had een meerderheid van de ondervraagde moslims consistent antisemitische opvattingen, rangerend van 52% in België tot 62% in Frankrijk. Onder christenen in deze landen was het aandeel consistente antisemieten veel lager: tussen de 13% in Groot-Brittanie en 21% in België. Onder niet gelovigen waren nog minder mensen met consistent antisemitische opvattingen te vinden: tussen 6% in Frankrijk en 20% in Duitsland.

Een eerder groot Frans onderzoek over antisemitisme uit 2014 wees in dezelfde richting. Van alle Fransen had 15% een antisemitisch wereldbeeld.¹¹ Dat percentage lag net boven de 20% bij aanhangers van de extreem-linkse *Front de Gauche* en bedroeg bijna 40% bij de aanhang van het extreem-rechtse *Front*

---

⁸ Wolf, Berger en de Ruig, p. 21.

⁹ <https://www.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/2/pdf/253.pdf>, p. 42-43.

¹⁰ <https://global100.adl.org/about/2023>.

¹¹ Dominique Reynié. 2014. *L'antisémitisme dans l'opinion publique française: Nouveaux éclairages* (Paris: Fondapol).

National. De sterkste verbreiding van antisemitische opvattingen was echter onder Franse moslims te vinden: bijna de helft van hen had een antisemitisch wereldbeeld, en de mate van antisemitisme hing sterk samen met gelovigheid. Onder de Fransen van moslim-origine die zichzelf niet meer als gelovig beschouwen was het antisemitisme het minst (30%) en onder gelovige en praktiserende moslims het meest (60%) verbreid, met gelovige, maar niet praktiserende moslims in een tussenpositie. In België verrichte een team van sociologen rond Nicole Vettenburg en Mark Elchardus onderzoek naar antisemitisme onder middelbare scholieren.¹² Van de moslims onder hen stemde ongeveer de helft in met de stellingen “Joden zetten aan tot oorlog en geven anderen de schuld ervan” (53%; tegen 8% van de niet-islamitische scholieren) en “als je met Joden zaken doet, moet je extra goed oppassen” (48%; tegen 13% van de niet-moslims).

In een uitgebreid overzicht van antisemitisme onder moslims in vergelijking tot de algemene bevolking in verschillende Europese landen bespreekt de antisemitismespecialist Günter Jikeli soortgelijke resultaten voor Duitsland, Denemarken en Zweden.¹³ Hoewel de preciese manier waarop antisemitisme in deze studies wordt gemeten verschilt – met uitzondering van het feit dat het steeds om opvattingen over “Joden” en niet over Israël of Israelis gaat – en de samenstelling van de moslimbevolking in deze landen ook verschilt, is het resultaat steeds hetzelfde: onder moslims is antisemitisme zeer veel sterker verbreid dan onder de algemene bevolking.

---

¹² Nicole Vettenburg, Mark Elchardus en Johan Put. 2011. *Jong in Brussel. Bevindingen uit de JOP-monitor Brussel* (Leuven: Acco); en Nicole Vettenburg, Mark Elchardus, Johan Put en Stefaan Pleysier. 2013. *Jong in Antwerpen en Gent* (Leuven: Acco).

¹³ Günther Jikeli. 2015. *Antisemitic Attitudes among Muslims in Europe: A Survey Review*. ISGAP Paper No. 1. New York: Institute for the Study of Global Antisemitism and Policy.

Conclusies

Ik heb in deze notitie de feitelijke juistheid van de uitspraken van Mona Keijzer waartegen aangifte is gedaan in twee stappen beoordeeld. Allereerst heb ik onderzocht of antisemitische opvattingen in islamitische landen, en meer specifiek ook in islamitische herkomstlanden van grote groepen migranten in Nederland, zodanig verbreid zijn dat het de uitspraak rechtvaardigt dat antisemitisme in deze landen (bijna) deel uitmaakt van de cultuur. Als criterium daarvoor heb ik geformuleerd dat antisemitische opvattingen door duidelijk meer dan de helft van de bevolking van de betreffende landen moeth worden gedeeld. Op basis van de resultaten van internationaal vergelijkende onderzoeken kan worden geconcludeerd dat dit deel van de uitspraken van mevrouw Keijzer inderdaad een feitelijk juiste grondslag heeft. Grote meerderheden in een reeks van islamitische landen, daaronder belangrijke herkomstlanden van grote groepen Nederlandse moslims, zoals Marokko, Turkije of Irak, onderschrijven expliciet antisemitische stellingen. Joden worden door grote meerderheden in islamitische landen gezien als een groep met te veel invloed op het wereldgebeuren, die niet loyaal is aan de landen waarin ze wonen, die zelfzuchtig is, die de aanstichter is van de meeste oorlogen op de wereld, en die gehaat wordt vanwege de manier waarop zij zich gedragen. Daarin verschillen de bevolkingen van islamitische landen niet alleen sterk van de algemene Nederlandse bevolking maar ook van de inwoners van andere voor Nederland relevante herkomstlanden van migranten, zoals Polen en Oekraïne.

Vanwege het feit dat mw. Keijzer haar uitlatingen met name motiveerde vanuit de door haar geziene noodzaak om in het inburgeringstraject meer aandacht te besteden aan de Holocaust, heb ik ook specifiek gekeken naar kennis van en opvattingen over de Holocaust in islamitische landen. Daaruit bleek dat in veel islamitische landen een meerderheid van de bevolking zegt nooit van de Holocaust gehoord te hebben. Voorzover men met de Holocaust bekend is, gelooft

slechts een derde of nog duidelijk minder in de officiële geschiedsschrijving over de Holocaust. Velen erkennen weliswaar dat de Holocaust heeft plaatsgevonden, maar geloven dat het aantal omgekomen Joden sterk wordt overdreven. Een niet verwaarloosbaar aandeel (in Marokko bijvoorbeeld 21%) meent zelfs dat de Holocaust een mythe is, die nooit heeft plaatsgevonden. Daarmee staan islamitische landen wederom in sterk contrast niet alleen met Nederland maar ook met andere landen, waaronder belangrijke migrantenherkomstlanden in Oost Europa. De door mw. Keijzer benadrukte noodzaak om bij de inburgering in het algemeen en bij die van mensen afkomstig uit islamitische landen in het bijzonder meer aandacht aan de Holocaust te besteden, refereert daarom aan een daadwerkelijk bestaande problematiek.

Migranten die vanuit islamitische landen naar Europa en Nederland komen zijn daarmee in een cultuur gesocialiseerd waarin antisemitische opvattingen gemeengoed zijn en men kan, gezien het grote verschil met de mate van verbreiding van antisemitisme in Nederland inderdaad, om de woorden van mw. Keijzer te gebruiken, stellen: “zij krijgen dat op een andere manier mee dan wij dat meekrijgen”. Via (sociale) media en uitspraken van politici en religieuze leiders uit de herkomstlanden kunnen antisemitische opvattingen en vooroordelen ook in de migratiecontext in stand worden gehouden. In het tweede deel van deze notitie ben ik daarom de vraag nagegaan of antisemitische opvattingen ook onder moslims in immigratielanden, en in Nederland in het bijzonder, sterker verbreid zijn dan onder de algemene bevolking. Uit verschillende onderzoeken in Nederland en andere Europese immigratielanden blijkt dat antisemitische opvattingen onder moslims inderdaad duidelijk sterker verbreid zijn dan onder de rest van de bevolking. Wel is het zo dat de niveaus van antisemitisme die we onder Europese moslims vinden niet het zeer hoge niveau bereiken dat we in de landen van herkomst zien. Dit kan een gevolg zijn van een combinatie van selectieve migratie – als degenen die migreren minder antisemitisch zijn dan zij die achterblijven – of van assimilatie aan de opvattingen

die in de landen van immigratie gangbaar zijn, ten gevolge van blootstelling aan onderwijs en media en interactie met buurtgenoten, vrienden en collega's. Niettemin duiden de nog steeds grote verschillen tussen moslims en de algemene bevolking erop dat er een noodzaak is om aandacht aan antisemitisme binnen de moslimbevolking te blijven besteden dan wel deze te intensiveren, bijvoorbeeld wanneer het gaat om inburgering en onderwijs.

Samenvattend concludeer ik dat de uitspraken van Mona Keijzer een stevige feitelijke grondslag hebben. Het is niet aan mij het juridische oordeel te vellen of ook feitelijk juiste beweringen als beledigend kunnen worden gekwalificeerd. In het sepotbesluit lijkt gesteld te worden dat dit wel het geval is. In stap 1 op pagina 4 van het sepotbesluit wordt immers geconcludeerd dat de beweringen die mw. Keijzer gedaan heeft "op zichzelf beledigend wegens ras en godsdienst" zijn. In deze context spreekt het sepotbesluit van een "beschuldiging" en wel een die "ernstig genoeg [is] om het beeld over in ieder geval een deel van deze groepen aan te tasten". Zoals ik in deze notitie heb uiteengezet, betreft het hier echter geen "beschuldiging" maar een feitelijk juiste vaststelling, die – wanneer men de overtuiging deelt dat antisemitisme verwerpelijk is – misschien niet flatterend is voor mensen die uit de betreffende landen afkomstig zijn, maar die als feitelijke vaststelling toch moeilijk als belediging kan worden opgevat. Stap 3 van het sepotbesluit gaat zelfs nog een stap verder en bestempelt de uitlatingen van mw. Keijzer als "onnodig grievend" en "stigmatiserend", waardoor minderheidsgroepen "belasterd" worden. In het licht van de in deze notitie besproken onderzoeksbevindingen kan echter van "belastering" of "stigmatisering" geen sprake zijn. "Onnodig grievend" zijn de uitspraken evenmin: aandacht voor antisemitisme en kennis over de Holocaust in het kader van de inburgering lijkt in het licht van de bevindingen juist hoognodig.

Los van de onderhavige zaak moet het me van het hart dat ook de vrijheid van wetenschap in het geding is wanneer feitelijk juiste vaststellingen over

maatschappelijke verschijnselen juridisch als groepsbelediging zouden kunnen worden gekwalificeerd, zelfs als, zoals ook in dit sepotbesluit, in de daarop volgende stap tot seponering wordt besloten op basis van de vrijheid van meningsuiting dan wel de vrijheid van wetenschap. Van een sepotbesluit waarin feitelijk juiste beweringen als “stigmatiserend”, “beledigend”, “onnodig grievend” of “belasterend” worden gekwalificeerd, gaat een “chilling effect” uit. Wie in de context van wetgeving over racisme en discriminatie dergelijke kwalificaties door het Openbaar Ministerie opgeplakt krijgt, wordt daardoor in zijn of haar reputatie beschadigd, zelfs als de zaak geseponneerd wordt. Bovendien zijn dergelijke kwalificaties zelf grievend en kunnen aanmerkelijke psychische schade veroorzaken, zeker als ze van het Openbaar Ministerie komen en daarmee in de ogen van andere deelnemers aan het maatschappelijke (of wetenschappelijke) debat een hoge mate van autoriteit bezitten. Het moet mogelijk zijn en blijven om zonder angst voor juridische reprimandes maatschappelijke misstanden aan te spreken en daaraan gerelateerde feiten en samenhangen te benoemen, ook als deze misstanden zich in bijzondere mate binnen bepaalde groepen concentreren. Wie feitelijke onjuistheden of niet op feiten berustende generalisaties over groepen verspreidt, moet weten dat hij of zij het recht op zijn of haar weg zal vinden. Maar wie zich aan de feiten houdt, moet er evenzeer in vrijheid op kunnen vertrouwen dat hij of zij het recht volledig aan zijn of haar zijde heeft.